ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГАЗЕТНОЇ МОВИ

Пілик В. В.
Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено огляду наукової думки в українській лінгвістиці щодо мови газети. Проаналізовано окремі праці російських учених, позицію яких підтримали вітчизняні дослідники.

Ключові слова: газетна мова, газетно-публіцистичний стиль, газетні жанри, періодика.

Статья посвящена обзору научных точек зрения в украинской лингвистике относительно языка газеты. Проанализировано отдельные работы русских ученых, позицию которых поддержали отечественные исследователи.

Ключевые слова: газетный язык, газетно-публицистический стиль, газетные жанры, периодика.

This article is an overview of scientific works in Ukrainian linguistics dedicated to newspapers language. We analyzed the works of Russian scientists, which were supported by the researchers of our country.

Key words: newspaper language, newspaper style, journalese, newspaper genres, periodicals.

Актуальність викладеного у статті матеріалу зумовлена змінами, які відбуваються у функціонуванні засобів масової інформації, зокрема газети. Навіть поверхове порівняння їх стану на нинішньому етапі й у минулому столітті свідчить про величезні зміни, що відбулися в системі масової комунікації, зокрема в періодиці, і тому наука потребує постійної уваги до газетно-публіцистичного стилю, щоб повно й адекватно відображати його зв'язок із суспільством.

Метою статті є комплексний аналіз наукових праць, присвячених дослідженню мови газети, що, у свою чергу допоможе встановити специфічні риси газетної мови.

Об'єктом дослідження є наукові розвідки останніх десятиліть у галузі теорії інформації та масової комунікації, що дають значний матеріал для з'ясування суті газетної мови як функціонально-стильової системи.

Дослідники газетно-публіцистичного стилю зробили значний внесок у розуміння мови газети як основного джерела літературної мови. Вивчення газетної мови розпочалося ще у 20-х роках минулого століття. Саме тоді з'явилися праці, в яких автори відзначали вади газетної мови та називали шляхи їх усунення для того, щоб посилити ефективність впливу на читача та підвищити мовну культуру газет. Наукові праці Б. Грінченка, М. Жученка, О. Маковея, П. Молодого, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, О. Пчілки репрезентують перші спроби дослідження української газетної мови як цілком сформованого явища. Низка авторів, серед яких О. Пчілка, переконували в необхідності орієнтації публіцистичного стилю на "народну" мову, оскільки, як зазначає О. Пчілка, мова преси того періоду активно поповнювалася за рахунок слів іншомовного походження. Це у свою чергу спричинило ситуацію, коли "мова виходить недбала, суха, повна чужих або незграбних, навіть незрозумілих слів", а отже, "дуже корисно знов звернути увагу перше всього на мову народну. Хто знає, скільки вона криє в собі, – і в своїй лексиці, і в синтаксисі, – коштовних скарбів, що придались би й для наших публіцистів та політиків" [1, с. 11]. Водночас автор вказує на типові помилки, які трапляються в окремих періодичних виданнях. Таку думку заперечує П. Молодий та редакційний колектив "Громадської думки", стверджуючи, що існування в мові "крутих слів" є "природним і дуже бажаним явищем",

яке "збагачує мову, додає їй виразності, точності" [2, с. 1]. Свій погляд висловив М. Левицький, вважаючи, що мову газети псують не іншомовні слова, а соціальні й територіальні діалектизми [3, с. 11]. Учений назвав низку типових помилок, яких припускаються журналісти: "1. Чужі слова, що замість їх можна було б ужити своїх власних; 2. Наші слова, уживані у чужому для нас значенні й формі; 3. Чужий склад речення, замість нашого; 4. Наші власні слова й форми речення, що їх не слід-би вживати в письменництві, бо вони несуть вузькі провінціалізми; 5. Деякі "ковані слова" [3, с. 3].

Б. Грінченко, зважаючи на неодностайність у використанні лексичних, граматичних, фонетичних, правописних форм, стверджував, що потрібно в основу загальнолітературних норм української мови покласти середньодніпрянський діалект з обов'язковою орієнтацією на мовні традиції, які склалися на заході України: "мова… буде і найкращою, і найзрозумілішою, коли в основі її буде народна мова наддніпрянської України з потрібними додатками з народної мови буковинців та галичан" [4, с. 68–69]. З цього приводу І. Франко зазначає: "Кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можність, з одного боку, всисати в себе культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не тратячи при тім свойого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чим раз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору" [5, с. 207]. Опозиційні думки стосовно розвитку української літературної мови висловлює І. Нечуй-Левицький у дослідженні "Сьогочасна часописна мова на Україні". Автор не може погодитися з тим, що в основу літературної мови пропонують покласти так звану галицьку мову, аргументуючи це тим, що "галицька наукова й часописна мова, кажучи загалом, дуже нашкодила нашому письменству. Через її вплив ця часописна мова вийшла напхана провінціалізмами й стародавніми словами, ще й подекуди з чудною синтактикою" [6, с. 56]. Натомість письменник пропонує взяти за основу говірку Східної Наддніпрянщини та звернути увагу на мову селян, які, за його словами, є єдиними "професорами української чистої мови" [6, с. 63].

Серед перших робіт про газетну мову слід згадати також дослідження Я. Шафіра "Газета и деревня". Поміж основних ознак мови газети автор називав книжність й орієнтованість на художньо-літературну традицію. Я. Шафір зауважував, що преса повинна відповідати інтелектуальному рівню масового читача, а тому основне завдання газетярів полягає у спрощенні мови, наближенні її до розмовної. Такі самі висновки можна простежити у праці М. Гуса, Ю. Загорянського та М. Кагановича "Мова газети" (1926): "Сучасна газетна мова препогана (по-перше, неправильна, по-друге, шаблонна, по-третє, молозрозуміла)" [7, с. 4]. Незважаючи на широку назву, робота присвячена лише синтаксису газетної мови. Синтаксис, на думку вчених, є основним показником специфіки газетного стилю, а використання складних синтаксичних конструкцій: з віддієслівними іменниками, службовими словами, а також неправильний, недосконалий порядок слів ускладнюють сприйняття масовим читачем інформації, що висловлюється в тексті. Дослідники знову ж таки поставили собі завдання виявити найпоширеніші мовні помилки і "…не просто виявити, але й переосмислити синтаксичну будову мови, щоб змінити її на кращу" [7, с. 20]. Проте ні виділення специфічних ознак мови газети, ні пояснення її структури в роботі немає.

Провідні ідеї у вивченні газетної мови, яких дотримувалися Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький, О. Пчілка, підтримав М. Гладкий у роботі "Наша газетна мова" (1927). "…Єдиний спосіб унормувати нашу газетну фразеологію, зробити її одноманітною для всієї нашої преси, є – пересадити її на природній ґрунт нашої народньої мови і тут же заходжуватися плекати й творити потрібні нам культурні її парості" [8, с. 79], – пише автор. М. Гладкий одним із перших зробив спробу комплексного аналізу нормативних порушень на лексичному, граматичному, фразеологічному, синтаксичному рівнях газетної мови та запропонував можливі

шляхи їх уникнення. Вчений наголошує на тому, що значна кількість мовних помилок, а також проблема стандартизації газетної мови спричинена негативним впливом російської мови на українську, хоча й не відкидає той факт, що наприкінці 20-х рр XX ст. розпочалося "очищення мови від зайвих чужих елементів…" [8, с. 38]. Наукова розвідка М. Гладкого, незважаючи на сумнівність деяких тверджень, гідно репрезентувала початковий етап розвитку нормативно-стилістичного напрямку та зробила важливий внесок у формування його методологічної бази.

Варто виділити книгу професора Г. О. Винокура "Культура мови" (1929), один із розділів якої присвячений цьому питанню. Основною рисою мови газети Г. О. Винокур називає заштампованість, шаблонність. На думку вченого, газетна мова відрізняється "насамперед тим, що вона позбавлена художньої, поетичної функції і виконує завдання чітко і елементарно комунікативні" [9, с. 42]. Учений зазначає, що вибір лексико-граматичних засобів мови відбувається за стабільною, відпрацьованою системою: "…основні типи газетної інформації будуються за готовим уже шаблоном, вони зумовлені відпрацьованими в процесі газетного випуску мовними штампами, пристосованими словесними формулами, мовними кліше" [9, с. 43]. Г. О. Винокур стверджує, що стандартизованим є навіть лексичний склад мови: "У газетній мові немає майже жодного слова, яке б не було штампом, кліше, шаблоном. Найбільш уживані слова з газетного лексикону – це вже не слова, а свого роду терміни" [9, с. 45]. Основна думка дослідника зводилася до того, що шаблонність та заштампованість не є негативними рисами мови газети, а навпаки, її визначальними рисами, оскільки, як уважав учений, вони не суперечать її літературності. Г. О. Винокур доводить, що використання штампів є виправданим там, де потрібно швидко та нейтрально передати певну новину. Основною вадою роботи вченого є те, що йому так і не вдалося досконало описати, всебічно вивчити специфіку газетної мови, адже основні риси, які він у ній виділяв – заштампованість та схильність до використання трафаретів були характерними й іншим стилям мови, до того ж використання кліше та штампів у різних жанрах газети істотно відрізнялося.

У 40–50 ті роки спостерігається певний спад інтересу до питань газетної мови. У статтях, написаних у цей період, увага приділялася виявленню лексичних і стилістичних помилок, дуже рідко об'єктом дослідження ставали засоби стилістичної виразності. Серед низки праць слід назвати колективне видання "Мова газети" (1941). Особливої уваги заслуговує робота засновника кафедри стилістики російської мови факультету журналістики МДУ, професора К. І. Билінського "Практична стилістика мови газети" (1941). Це видання було призначене насамперед для працівників друку, але воно помітно відрізнялося від попередніх посібників. Тут відображена робота К. І. Билінського над вузівським курсом практичної стилістики, де стилістичні рекомендації викладено чітко й детально. Матеріал представлений двома розділами: "Лексика і фразеологія" і "Морфологія та синтаксис". У лексичній частині було допрацьовано та подано поради стосовно правильної роботи над лексичними засобами мови, а в другій послідовно викладено морфологічні, а також синтаксичні теми. На перший план висунуті стилістичні характеристики частин мови та узгодження головних і другорядних членів речення. Автор робить акцент на тому, що журналістам потрібно бути грамотними та максимально уважними, оскільки газета є відповідальною за функціонування літературної мови. К. І. Билінський зазначає, що "…помилки орфографічні й пунктуаційні небезпечні не тому, що порушують шкільні граматичні правила, а тому, що вони пов'язані з порушенням змісту і навіть грамотну людину примушують шукати думку, яка викривлена неправильно написаними словами й неправильно розставленими знаками пунктуації" [10, с. 16].

Варто зупинитися на книзі "Лексико-граматичні особливості мови англійської газетно-журнальної публіцистики", виданій у 1959 році. Робота містить низку статей, у яких викладено деякі характеристики лексичного та граматичного складу мови. В одній із статей під назвою

"Про деякі стилістичні засоби та методи газетно-журнальної публіцистики" в першому розділі мова йде про можливості поліграфії, тобто про вплив розмірів і форми шрифту на сприйняття повідомлення, що все ж таки є технічною стороною оформлення газетного видання і, таким чином, ці матеріали не зовсім відповідають темі збірника.

Етапом піднесення в дослідженні газетно-публіцистичного мовлення стали 60–70 роки. Саме в цей час зростає і посилюється загальний інтерес до проблем і засобів мови масової комунікації, в результаті чого були захищені цікаві дисертаційні дослідження, які розглядали проблему мови газети, публіцистичного стилю (зокрема в Україні – дисертації А. В. Швець, В. П. Богуславського, В. М. Мельник та ін.). З'явилися окремі роботи, в яких висловлено думки про виділення інформаційних текстів в окремий стиль літературної мови. Із цього погляду цікавою є стаття Д. Х. Баранника "До питання про "інформаційний" стиль мови". У ній автор зазначає, що в мовній практиці (як усній, так і писемній) використовується велика група жанрових форм, які мають особливе призначення. Насамперед це значна частина газетних жанрів. Беручи до уваги характер інформації, яка обслуговує цей стиль, його можна назвати "інформаційним". І. К. Білодід називає його стилем масово-політичної і ділової інформації. Концепцію Д. Х. Баранника не підтримали в подальших наукових пошуках, а інформаційні жанри вивчали як окрему групу публіцистичного стилю. Треба зазначити, що в дослідженні мови інформації вчені розділилися на два табори, одні з яких уважали цю мову неоднорідною і стверджували що в ній уживаються елементи різного мовного матеріалу, а отже, вивчення інформаційних текстів слід проводити з урахуванням специфіки жанру (роботи Г. Я. Солганіка); інші дослідники не брали до уваги такої специфіки (В. Г. Костомаров, М. В. Зарва, С. В. Светана). Так, за словами С. В. Светани "…правильнішим є шлях пошуку мовної однорідності, яка характерна окремим жанрам, аналіз їх спільних ознак" [11, с. 51]. Цієї самої думки дотримується Н. Ю. Шведова: "Нові явища проникають у різні жанри газети; і це є те, що дозволяє вивчати газетну мову як одне ціле". Внаслідок цього ряд наступних досліджень було проведено саме в цьому напрямі. У цей самий час намітилися два основні напрямки у вивченні газетної мови: функціонально-стилістичний і нормативно-стилістичний. Представники першого напрямку вбачали в мові газети складову частину функціонально-публіцистичного стилю і ставили за мету вивчення особливостей функціонування літературної мови на газетних шпальтах, виявлення її специфічних мовних рис та ознак. Теоретичні розробки цієї галузі пресолінгвістики репрезентували газетні тексти як комунікативні компоненти публіцистичного стилю мови, звертаючи увагу на те, що інформаційна та експресивна сторони газетних жанрів співвідносяться по-різному, а тому й кожен із жанрів має свою специфічну систему мовно-стилістичних засобів. Дослідники, які підтримували цей напрямок, доводили, що саме функціональна стилістика диктує вибір лінгвальних одиниць у газетно-публіцистичному тексті і тим самим забезпечує ефективність процесу комунікації. Представники другого напрямку основну увагу приділяли культурі мови газети. Вони, крім деяких винятків, не виходять за межі практичної стилістики, намагаючись виявити та класифікувати лексико-стилістичні помилки й рекомендації для боротьби з ними, що, безсумнівно, є корисним і сприяє більшій ефективності та культурі газетної мови.

Серед праць першого напряму слід назвати дослідження В. Г. Костомарова "Русский язык на газетной полосе" (1971). Автор працював над тим, щоб отримати аналіз газетної мови, виходячи із спостережень за використанням мови тільки в газеті на фоні її екстралінгвістичної специфіки: "діалектична єдність організуючо-впливової функції переконання й інформаційно-змістової функції повідомлення є тим заданим екстралінгвістично основним співвідношенням, яке зобов'язане обслуговувати літературну мову у газеті. У моделюванні цього співвідношення і слід шукати конструюючий принцип газетної мови як деякої сукупної єдності мовних явищ, які доцільно й традиційно обслуговують дану сферу спілкування" [12, с. 43]. Такий підхід дозволив В. Г. Костомарову розмежувати мовні засоби, що породжуються специфікою газети,

та засоби, релевантні для її існування. Великого значення дослідник надавав поняттям експресії та стандарту. "Модель газетної мови, – стверджує В. Г. Костомаров, – розкривається як обов'язкове і прямолінійно-постійне співвідношення стандартизованих і експресивних сегментів мовного ланцюга, їх чергування і контрастування" [12, с. 57]. Домінуючий принцип своєї роботи В. Г. Костомаров виклав у назві одного з розділів: "Єдність тенденцій до експресії і стандартизації як конструктивний принцип газетної мови". За словами автора, "чергування експресивних елементів на коротких відрізках тексту й протягом цілих композиційних схем, у "чистому" вигляді чи в ускладнених супрасегментних формах, що переплітаються з позамовними засобами експресії у тісному чи досить поверхневому зв'язку зі змістом, – ось те, що забезпечує надійність газетної мови в передачі інформації". Учений стверджує, що "послідовне… чергування експресії і стандарту виступає основною особливістю газетної мови, забезпечує надійність донесення до читача змістово-інформаційної сторони з її буденністю, діловитістю, строгістю, однозначністю, емоційністю [12, с.85]. За словами В. Г. Костомарова, "зразкові газетні тексти створюються не обмеженням стандарту, а вмінням знаходити експресивну протиотруту, творчо створювати органічне чергування контрастуючих елементів" [12, с. 96]. В. Г. Костомаров наполягає на тому, що використання мовних стандартів є необхідною і невід'ємною частиною мови газети: "стандарт є необхідним уже тому, що неможливо для кожного окремого випадку (і, звичайно, абсолютно не потрібно – більше того, це ускладнювало б чи навіть руйнувало можливість нормального взаєморозуміння носіїв мови!) винаходити особливі засоби вираження, витрачаючи тони словесної руди… Виступаючи результатом відбору, опосередкуваня і типізації, стандарт не несе в собі нічого негожого та є відображенням історичного досвіду, показником багатства і шліфованості мови" [12, с. 183]. Аналізуючи газетно-публіцистичне мовлення, автор прийшов до висновку, що літературна мова, не закріплюючи за цією галуззю спеціальних лексико-фразеологічних засобів вираження, все-таки змінюється під впливом "особливого принципу функціонально-стильової конструкції" [12, с. 246]. На думку дослідника, "узагальнених, теоретично значущих досліджень мови газети… майже немає. Немає й укладеної традиції такого систематичного наукового дослідження, а тим паче, традиції, яка враховувала б методологічно важливі положення сучасного мовознавства, а також методи і принципи теорії інформації, наук, які стосуються природи і характеру масової комунікації, соціології, психології та психолінгвістики" [12, с. 113]. У цій науковій розвідці концепцію функціонально-стилістичної специфіки мови масової інформації подано найповніше та найсистемніше. Робота В. Г. Костомарова є потужним внеском у дослідження газетної публіцистики, яка на багато років визначила напрям пошуків лінгвістів, але брати за основу при вивченні газетної мови категорію оцінності не доцільно, тому що вона надто загальна й залишає поза увагою не менш важливі мовні засоби.

Концепцію В. Г. Костомарова заперечує О. А. Сербенська, стверджуючи, що "…немає підстав абсолютизувати положення В. Костомарова про те, що конструктивним принципом газетної мови є одночасна орієнтація на експресію і стандарт… По-перше, поєднання експресивних і стандартизованих засобів не можна безапеляційно визнати особливістю тільки газетного мовлення, по-друге, механізм взаємодії експресії і стандарту – явище складне, багатопланове – діє неоднаково в різних газетних жанрах і не завжди є мірилом "доброго газетного тексту" [13, с. 21].

Надзвичайно продуктивним у дослідженні мови преси можна назвати доробок видатного російського стиліста Г. Я. Солганіка. Це роботи "О языке газеты" (1968), "Лексика газеты" (1981), "Стиль репортажа" (1970), "Системный анализ газетной лексики и источники ее формирования" (1976), "Поэтика публицистики" (1990), "Синтаксическая стилистика" (1991) та ін. У першій з перелічених праць дослідник наголошує на значному відставанні у вивченні мови газети: "Численні проблеми газетної мови: її природа, сутність, специфіка, призначення, склад,

стилістична характеристика досі залишаються не розв'язаними. Не визначені роль і місце газетного мовлення в стилістичній системі російської мови, не розроблена стилістика газетних жанрів. До цього часу не має обґрунтованої методики лінгвістичного аналізу мови газети" [14, с. 4]. При цьому він підкреслює, що газетну мову слід вивчати "з погляду дієвого впливу на маси… і з погляду складу, функцій, особливостей, місця в стилістичній системі російської мови. Таке вивчення мови газети повинне привести до розуміння її специфіки, характеру, відпрацювання конкретних норм і рекомендацій для журналістів" [14, с. 25]. Загалом у цій науковій розробці Г. Я. Солганік подає методичні рекомендації та вказує на конкретні завдання, які слід ставити перед собою дослідникам газетної публіцистики. В іншій праці "Лексика газеты" автор наголошує на категорії оцінності й поділяє лексику на суспільно-політичну, оцінну та неоцінну. "Соціальна оцінність мовних засобів виступає як головна особливість газетно-публіцистичного стилю, що виділяє його серед інших функціональних стилів і яка виявляється на всіх рівнях її мови, особливо лексики" – стверджує автор [15, с. 15]. За його словами, категорія оцінності є загальномовною й охоплює весь лексичний склад мови, по-різному виявляючись в окремих його групах і пластах, та трактується насамперед як вираження ставлення мовця до предмета мовлення. Звісно, що оцінність є істотною особливістю мови газет і кожен дослідник газетно-публіцистичного стилю повинен урахувати її, вивчаючи системи газетних засобів, однак такий підхід не розкриває повністю закономірностей мови газети.

Окрім згаданих робіт, відзначимо також працю М. А. Жовтобрюха "Мова української періодичної преси XIX – початку XX ст." (1970), яка присвячена дослідженню ролі періодичної преси в історії української літературної мови, у становленні її орфографічних, синтаксичних, морфологічних, фонетичних і лексичних особливостей, у формуванні спеціальної термінології. "Стильова багатожанровість мови преси, – відзначає М. А. Жовтобрюх, – дозволяє простежити на її матеріалі важливі процеси й закономірності, характерні для певного етапу розвитку літературного словника в цілому, зокрема поповнення його новими лексичними елементами, боротьбу і співіснування в ньому деяких слів з тим самим основним значенням, поступову зміну семантики та стилістичного забарвлення окремих слів, становлення лексичних і словотвірних норм певних лексичних категорій тощо" [16, с. 53]. У роботі також аналізується вплив російської та польської мов на українську та їх значення у формуванні лексичного складу української мови. Свій внесок у розвиток вітчизняної пресолінгвістики зробили також І .Білодід, А. Коваль, А. Мамалига, М. Скуленко, Г. Конторчук та ін.

Деякі українські мовознавці, серед яких М. М. Пилинський, Д. Х. Баранник, а також російські мовознавці Г. М. Васильєва, Д. М. Шмельов, відмежовують публіцистичний стиль від інформаційного, оскільки перший з них має переконувальне, а другий інформаційне призначення. "Стиль масової інформації не можна ототожнювати з публіцистичним стилем, із його основною агітаційно-пропагандистською функцією" [17, с. 27]. Проблема мовної специфіки публіцистичного стилю викликала чимало дискусій, і це не дивно, адже, як справедливо зазначила К. А. Рогова, якщо науковий та офіційно-діловий стилі можна репрезентувати певним набором мовних одиниць, які переважно використовуються в цих стилях, то значно складніше це зробити в галузі художньої та публіцистичної літератури. Д. М. Шмельов узагалі вважає помилковим виділення специфічних мовних одиниць у цих сферах: "Чим вільніше виявляється в якомусь різновиді загальнолітературної мови все те, що притаманне літературній мові і в цілому, а також чим вільніше там виявляється манера мовця і стиль того, хто пише, тим менше підстав говорити про цей різновид як про "стиль", тобто про відносно замкнену систему чи "підсистему", що характеризується особливими засобами вираження" [18, с. 82]. В іншій своїй розробці Д. М. Шмельов зазначає: "Той тип мовлення, який "виділяється" як "публіцистичний стиль" або "газетно-публіцистичний стиль", відмежовується від інших

своєю цілком визначеною функціональною спрямованістю, але досить вільно, як в усній, так і в писемній формі, поєднує елементи, які властиві і діловому, і художньому, і розмовному мовленню" [19, с. 19].

Свій підхід до вивчення мови публіцистики пропонує А. В. Швець у книзі "Публицистический стиль русского литературного языка" (1979). Вона вважає, що у формуванні стилістичних особливостей газетного жанру найважливішу роль відіграють синтаксичні засоби мови. А.В. Швець доводить, що вивчення закономірностей функціонування мовних засобів у газетній мові дає можливість досконало дослідити та розширити уявлення про специфіку газетної мови, виділити загальні синтаксичні структури, які властиві всім газетним жанрам. Це, на думку автора, може стати диференціювальною ознакою в поділі газетного стилю на жанри. Звертається увага й на постійне і закономірне використання в стилях певних засобів у цьому різновиді, підкреслюється, що стилі разом з тим розрізняються між собою не тільки наявністю специфічних елементів, скільки специфічним їх розподілом. У роботі згадано категорії експресивності та емоційності, а також підкреслено важливість газетного заголовка. Це дослідження є, безперечно, цікавішим та глибшим від попередніх праць, які базувалися лише на газетному синтаксисі.

На особливу увагу заслуговує праця "Мова сучасної масово-політичної інформації" (1979), мета якої полягала в тому, щоб "…вивчити й теоретично узагальнити нагромаджений величезний позитивний досвід мови масово-політичної інформаціїї" [20, с. 12]. Зокрема в цьому дослідженні зроблено спробу проаналізувати газетну мову в різних аспектах, у співвідношенні загальномовних і специфічних мовних засобів, з'ясуванні ролі художньої деталі, логічно-інформативної спрямованості публіцистики в її мовному забезпеченні, емоційності та допустимому обсязі в мові публіцистики, ролі заголовка тощо. Газетно-публіцистичний стиль тут розглядається як один із засобів оновлення та збагачення літературної мови. Крім того, у праці наводиться аналіз газетних жанрів. Авторський колектив пояснює важливість їх вивчення тим, що "розгляд мовностилістичного оформлення різнотипних газетних жанрів дає можливість виявити риси і властивості, характерні для кожного жанру зокрема" [20, с. 176].

У праці "Современная газетная публицистика. Проблема стиля" (1987) виявлені й описані мовні риси, які закономірно характерні газетному стилю, комунікативні завдання, які впливають на мовну організацію газетних жанрів. При цьому автори підходили до вивчення мови і стилю газети, враховуючи мету й ситуацію спілкування, в соціально-психологічній особливості автора й адресата. У збірнику розглянуто специфіку функціонування лексичних одиниць, згадано явище експресії, описано структурні зв'язки заголовку й тексту, а також проаналізовано стиль деяких жанрів. Загалом акцентовано увагу на типологічній композиційно-мовній структурі, яка формує жанрові особливості текстів і забезпечує стилістичну та змістову єдність газетної мови. Це дослідження не вичерпує всіх проблем мови газети, але висновки, запропоновані в ньому, були важливими методичними вказівками для подальшого вивчення газетної публіцистики.

У 80–90-х рр. XX ст. у лінгвістиці виникають нові підходи та методи аналізу мовностилістичної характеристики публіцистичного тексту, а також відбувається критичне осмислення наукового доробку останніх десятиліть. Парадигма наукових інтерпретацій мови масової інформації розширюється, залучаючи до процесу дослідження дотичну з лінгвістикою науку – психологію. При цьому вивчаються проблеми мислення, свідомості, емоцій людини, зосереджується увага на соціально-культурному контексті. Актульними стають лінгвокультурологічні, соціо-, психо-, прагмалінгвістичні, когнітивні аспекти аналізу мови преси. Соціолінгвістичний підхід до вивчення лінгвальних ознак мови газети використала І. Лисакова у працях "Язык газеты: социолингвистический подход" (1981), "Тип газеты

и стиль публикации. Опыт социолингвистического исследования" (1989). У вказаних працях газетну мову досліджено з урахуванням конкретних історичних умов, політичних завдань видання, соціальних, психологічних, мовних особливостей читацької аудиторії. Позитивність використання таких підходів полягає в тому, що мову можна вивчати не лише з лінгвістичних, але й соціокультурологічних позицій. Наведемо положення з наукових розвідок О. Сербенської "Мова преси в контексті вимог перебудови" (1989) та "Мова газети і мовотворчість журналіста в аспекті соціально-культурологічного розвитку суспільства", у якому йдеться про те, що "якщо мова людини як динамічна система, як різновид діяльності є виразником її культури, то газетна мова є виразником культури певного суспільства, відбиває його моральну, політичну, економічну культуру, духовний світ людей певного роду діяльності (галузеві газети), різних демографічних груп (дитяча, молодіжна преса, т. зв. "жіноча" преса тощо), населення регіону (районна, міська преса) і т. ін." [21, с. 11]. Далі автор стверджує, що "як у жодній іншій сфері діяльності, мова на шпальтах газети, реалізуючи те, що характерне для мови як системи в цілому, найбільшою мірою визначає соціальну практику народу та його окремих груп, можливо, найбільш визначає рівень духовної культури суспільства" [21, 11]. Нові принципи аналізу репрезентовані також працями Р. Кіся, Т. Радзієвської, Г. Яворської, М. Яцимірської, С. Єрмоленко, А. Капелюшного, О. Пономарева, О. Федик тощо.

Низка авторів, серед яких М. Лозинський, О. Пономарів, О. Сербенська, розглядали мову масової комунікації в контексті тоталітарної та пострадянської журналістики. О. Сербенська поділяє історію вітчизняної пресолінгвістики на два періоди: перший репрезентують праці І. Франка, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, М. Жученка та ін., другий період автор називає "післявоєнним", який на її думку розвивався у двох напрямках: нормативно-стилістичний та функціонально-стилістичний. За словами О. Сербенської: "Дослідження мови української преси має свою багаторічну історію, яку писали дуже нерівномірно. Так, появу значної кількості статей, правда, не завжди однакової наукової вартості, могли спричинювати мовні дискусії про культуру мови, які так чи інакше зачіпали мову преси, іноді це залежало від зацікавлень мовою преси окремих учених чи наукових колективів" [21, с. 11].

Важливо також згадати наукові роботи О. Д. Пономарева "Проблеми нормативності української мови в засобах масової інформації" (1991), "Стилістика сучасної української мови" (1992), "Культура слова" (1999), в яких подана коротка характеристика публіцистичного стилю. Визначальною рисою цього стилю вчений називає вдале поєднання логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням: "Мова ЗМІ характеризується одночасною орієнтацією на експресію та стандарт. Стандарт характеризується відтворюваністю, стійкістю семантики і нейтральністю забарвлення. Експресія – це те, що протиставляється стандарту, посилення виразності вислову. Уміле поєднання стандарту й експресії в різноманітних жанрах ЗМІ є одним із найбільш яскравих показників мистецтва слова публіциста" [22, с. 34]. У різних жанрах згадані елементи мають неоднакове співвідношення, але, коли говорити про публіцистичний стиль загалом, то емоційно-експресивне забарвлення та логіка викладу повинні бути взаємно зрівноважені. Крім того, публіцистичний твір, на думку О. Д. Пономарева, для адекватного сприйняття читачами повинен бути бездоганним стосовно логічної побудови. Об'єктом публіцистичного викладу в підручнику визначено явища всіх ділянок життя людини – від картинок побуту до подій історії й світової політики. Іншою характерною рисою публіцистичного стилю автор називає орієнтацію на усне мовлення, елементи якого не лише виступають у ролі експресем, а й стають одним із прийомів зацікавлення читача. Серед інших особливостей публіцистики О. Д. Пономарів називає діалогічну форму мовлення, чіткі політичні оцінки, присутність автора, широкий вплив авторської індивідуальності.

Серед робіт пізнішого періоду слід виділити наукову розробку К. І. Билінського "Язык газеты" (1996), у якій автор докладно зупинився на лексичних та граматичних особливостях

мови періодики, не торкаючись питань композиції. Загалом же можна сказати, що автор досягнув поставленої мети, адже він чітко й конкретно охарактеризував сукупність релевантних газетному тексту лексико-граматичних ознак.

Продуктивним можна назвати дослідження мови й стилю окремих газетних жанрів (передова стаття, замітка, репортаж, інтерв'ю, нарис тощо). Так, праця Н. М. Хлинова "Статья в газете" (1954) є досить загальною. Так, наприклад, у ній визначається як "форма наукового дослідження певних питань теорії і практики". Конкретних висновків стосовно основних рис мови статті, її структури не подано. Більш детально до вивчення особливостей окремого жанру підійшов І. В. Прокопенко в розробці "Репортаж в газеті" (1959). Тут він висвітлив основні вимоги до газетного репортажу, побічно торкнувся його композиції, розглянув характеристики репортажного заголовка. Цікавою, на нашу думку, є праця вже згадуваного Г. Я. Солганіка "Стиль репортажа" (1970), у якій чітко диференціюються стильові ознаки газетного репортажу. Не менш важливим внеском у дослідження газетних жанрів була ще й праця Г. Я. Солганіка "Язык и стиль передовой статьи" (1973), де визначено роль передової статті на газетних шпальтах, її стилістичні особливості, лексико-фразеологічний склад, засоби виразності, граматичну структуру та особливості функціонування заголовка. Зазначимо, що саме Г. Я. Солганік одним із перших виділив стилістику газетних жанрів як особливу галузь пресолінгвістики, а також вказав її теоретичну, практичну та методологічну базу, яку слід залучати, інтерпретуючи газетний текст.

Газетним жанрам загалом присвячена книга під однойменною назвою "Газетные жанры" (1976), окремо інформаційні та аналітичні жанри досліджуються у працях "Информационные жанры газетной публицистики" (1986) і "Аналитические жанры газеты" (1989).

Повну характеристику окремих жанрів містить праця М. С. Черепахова "Про особливості газетних жанрів". Серед основних ознак жанрів дослідних виділяє: характер об'єкта; конкретне призначення жанру; масштаб висновків і узагальнень; характер літературно-стилістичних засобів. М. С. Черепахов доводить, що специфіка газетного жанру визначається використанням у ньому різних лексико-фразеологічних і граматичних засобів мови. Завдання мовознавчої науки полягає в з'ясуванні своєрідності використання мовних одиниць різними жанрами, у визначенні призначення кожного з них.

Спробу дослідити стандартизовані формули, які використовуються в газетних жанрах, зробив В. М. Богуславський у статті "Про деякі особливості мови газети". Учений виділив кілька типів "відтворюваних мовних одиниць" у газетній мові: повідомлення – найбільші мовні формули, що складаються з декількох речень з майже незмінною структурою; штампи-речення; різні за структурою словесні формули. За словами автора, "на зростання і структурну ускладненість відтворюваних відрізків газетної мови, які співвідносяться з певними газетними жанровими формами, впливає також позамовний фактор повторюваності деяких подій, частотність, з якою вони відбуваються" [23, с. 80].

Значну увагу описові стильових ознак деяких жанрів приділив Д. П. Вовчок у праці "Стилистика газетных жанров" (1979). Тут окремі жанри характеризуються і з погляду лексики, і з погляду граматики. Д. П. Вовчок повторив підхід до вивчення газетних жанрів, який використовували до нього, проте він акцентував увагу відразу на декількох жанрах і зробив наголос на терміні "стиль".

Традицію вивчення жанрових різновидів газетного стилю продовжив Б. В. Стрельцов у роботі "Основы публицистики. Жанры" (1990). У ній він дослідив особливості публіцистичного стилю, виділив і описав групи жанрів, детально зупинився на окремих жанрах. Проте вчений у своєму дослідженні не торкався мовної структури газетного тексту, а зробив акцент лише на теоретичних засадах побудови жанрів.

Лінгвістиці відома також низка дисертаційних досліджень, написаних у різний час і присвячених різним питанням газетної публіцистики. У них підсумовано досвід попередників та подано своє бачення певних проблем газетних текстів. Серед цих робіт слід назвати такі дослідження: Сафонов А. А. "Актуализация газетного текста (к проблеме газетных заголовков)" (1974), Ковальчук Н. С. "Синтаксическая структура предложения в информационных текстах" (1980), Тищенко В. А. "Интервью в газете: теория и практика развития жанра" (1980), Грушевська Т. М. "Лингвопрагматическая обусловленность семантики политического газетного текста" (1988), Катаєва В. А. "Разговорно окрашенная лексика в политических текстах немецкого газетного языка" (1987), Кобалія П. Д. "Темпоральная структура текста газеты в современном немецком языке" (1981), Яцемирська М. Г. "Экспрессивные средства языка как фактор повышения эффективности журналистского воздействия" (1990), Малиновська О. Л. "Лінгвостилістичні та структурні особливості газетного тексту німецької театральної рецензії" (1994), Соболєва І. О. "Знижені (позалітературні) мовні засоби в сучасному публіцистичному дискурсі" (2002) та ін.

Дослідження публіцистичного стилю до цього часу стосувалися різних проблем, зокрема лексики, яку об'єктом вивчення обирала більшість дослідників; синтаксичних одиниць; композиції газетного тексту; газетних заголовків і т. ін. Проте, єдності в поглядах на газетний текст, як бачимо, не існувало, адже кожен з авторів виділяв свою основну ознаку газетного стилю і наводив її опис та характеристику, а тому перспективним вважаємо подальше комплексне дослідження мови газети.

Література

1. Пчілка О. Наша літературна мова // Громадська думка, 1996. – №3. – 25 січня.
2. Молодий П. Розвиток нашої мови і "кованість" слів // Рада. – 1909. – № 25. – С. 1–5.
3. Левицький М. Де-що до справи про вкраїнську письменницьку мову // Перетць В. Н. Малорусскіе вирши и песни въ записяхъ XVI – XVIII вв. – Санкт-Петербургъ : Типографія Императорськоъ Академіи Наукъ, 1909. – С. 1–17.
4. Грінченко Б. Д. Тяжким шляхом (Про українську пресу) / Борис Дмитрович Грінченко. – К. : Друкарня 1-ої Київ. Друк. Спілки, 1912. – 74 с.
5. Франко І. Я. Літературна мова і діалекти // Зібр. творів: У 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 37. – С. 205–211.
6. Нечуй-Левицький І. С. Сьогочасна часописна мова на Україні // Одбитки з журналу "Україна". – К. : Друкарня Акд. Тов. Н.Т Корчак-Новицького у Київі, 1907. – 175 с.
7. Гус М. Язык газеты / М. Гус, Ю. Загорянский, Н. Каганович. – М. : Изд-во "Работник просвещения", 1926. – 247 с.
8. Гладкий М. Наша газетна мова / М. Гладкий. – К. : Держвидав. України, 1928. – 176 с.
9. Винокур Г. О. Культура языка / Григорий Осипович Винокур. – М. : "Федерация", 1929. – 250 с.
10. Былинский К. И. Язык газеты. Избранные работы / Константин Иакинфович Былинский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1996. – 156 с.
11. Светана С. В. Телевизионная речь / Светлана Владиславовна Светана // Вестник Моск. ун-та. Журналистика. – 1970. – № 5. – С. 51.
12. Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе / Виталий Григорьевич Костомаров. – М., 1971. – 267 с.
13. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / Александр Иванович Смирницкий. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1956. – 260 с.
14. Солганик Г. Я. О языке газеты / Григорий Яковлевич Солганик. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1968. – 137 с.
15. Солганик Г. Я. Лексика газеты / Григорий Яковлевич Солганик. – М. : Высшая школа, 1981. – 112 с.

16. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси / Михаил Андреевич Жовтобрюх. – К. : "Наукова думка", 1970. – 166 с.
17. Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови / Відпов. ред. В.М.Русанівський. – К. : Наук. Думка, 1977. – 237 с.
18. Шмелев Д. Н. Русский язык в его функциональных разновидностях / Дмитрий Николаевич Шмелёв. – М. : Наука, 1977. – 167 с.
19. Шмелев Д. Н. Функционально-стилистическая дифференциация языковых средств // Грамматические исследования. Функционально-стилистический аспект: суперсегментная фонетика. Морфологическая семантика / Дмитрий Николаевич Шмелёв. – М. : Наука, 1989. – С. 3–33.
20. Мова сучасної масово-політичної інформації. – К. 1976. – 251 с.
21. Сербенська О. А. Мова преси в контексті вимог перебудови / Олександра Антонівна Сербенська. – К. : УМКВО при Мінвузі УРСР, 1989. – 64.
22. Пономарив А. Д. Проблемы нормативности украинского языка в средствах массовой информации / Александр Данилович Пономарив : дис…д-ра филол. наук в форме науч. докл. – К., 1991. – 55 с.
23. Богуславский В. М. О некоторых особенностях языка газеты // Русский язык за рубежом. – 1968. – №4. – С. 6–14.